

вчинення будь-якої дії. Аналогічний перелік адресатів впливу винних осіб, установлений, наприклад, і в ст. 206 КК РФ, ст. 291 КК Республіки Беларусь, ст. 154 Кримінального закону Латвії, ст. 130 КК Туркменистану, ст. 245 КК Узбекистану, а іншого й бути не повинно, бо цей перелік встановлений Міжнародною конвенцією про боротьбу з захопленням заручників і підлягає відтворенню у національному законодавстві. У преамбулі Міжнародної конвенції про боротьбу з захопленням заручників прямо вказується, що ці дії переслідуються як прояви міжнародного тероризму, тому перелік адресатів впливу винних осіб, встановлений в ст. 1 цієї Конвенції, не може ігноруватись і при конструюванні складу тероризму. Таким чином, видається за необхідне відповідно до міжнародних стандартів передбачити в ст. ст. 139, 232 та ч. 1 ст. 240 проекту КК однаковий, уніфікований перелік адресатів впливу винних осіб, а саме: *держава, міжнародна організація, фізична або юридична особа чи група осіб.*

Надійшла до редколегії 25. 10. 99

Д. Федоренко,

ст. викладач (ДІВС МВС України)

Кримінологічна характеристика особи злочинця

у надвеликому промисловому місті

Під особою злочинця кримінологи розуміють сукупність соціальних властивостей, його менталітету, ознак, зв'язків і відносин, що характеризують особу, яка винно порушує кримінальний закон, у поєднанні з іншими (неособистими) умовами й обставинами, що впливають на його антигромадську поведінку.

Вивчення генезису протиправної поведінки особи у великих (від 500 тис. до 1 млн. мешканців) і надвеликих містах (понад 1 млн. населення), свідчить, що між середовищем, у якому перебуває людина, та її конкретними діями існує іноді дуже складний соціально-психологічний зв'язок, котрий і визначає діяльність особи в її динаміці.

За дослідженнями В. Шакуна, для злочинців у великих та надвеликих містах характерним є більш раннє вчинення різних правопорушень. Так, більшість осіб до вчинення злочинних діянь притягалися до адміністративної відповідальності за хуліганські дії (21 %), за розпиття алкогольних напоїв у громадських місцях. Крім того, варто враховувати наявність високої латентності злочинних правопорушень. Це дає можливість зробити висновок про причинну обумовленість між злочинами, вчиненими в місті, і раніше вчиненими малозначними, аморальними проступками. Тут вступає в дію специфічний механізм поведінки: чим частіше особа порушує закон, тим більш рішуче виявляється злочинна ініціатива. Аморальність — це шлях до співучасті в злочинах, а потім — і до самостійної злочинної діяльності. Особливо це стосується неповнолітніх осіб. У 1998 р. у ВВС Донецька за різні правопорушення було доставлено 2212 осіб (з них майже 83 % за бродяжництво і жебракування). Приблизно кожний третій мешканець Донецької області в 1997 р. притягався до адміністративної відповідальності. Притягнуті до відповідальності 1,5 млн. правопорушників, що завдали шкоди державі на 9 млн. гривень. Причому кожне третє правопорушення відбувалося в Донецьку.

Вивчення практики правоохоронних органів свідчить про те, що у великих містах швидко створюються неформальні групи. Особливо це характерно для осіб молодіжного

віку і неповнолітніх. Перебування в таких групах підвищує сумарну активність, впевненість у власних силах, породжує почуття безкарності. На думку соціологів, що підтверджується нашими спостереженнями, у неформальних молодіжних об'єднаннях перебуває до 30 % молодих людей у віці до 25 років, 6 % з них складають групи з явно кримінальною спрямованістю.

Нами усереднено вікову структуру злочинності в Донецьку за минуле десятиліття: особами у віці 14–15 років вчиняється 1,96 % усіх злочинів; у віці 16–17 років — 5,24 %; у віці 18–24 років — 21,18 %; у віці 25–29 років — 18,2 %; у віці 30–39 років — 31,07 %; у віці 40–49 років — 15,18 %; у віці 50–59 років — 4,74 %; більше 60 років — 2,39 %. Таким чином, найбільш активною в криміногенному плані є вікова група 30–39 років, потім 25–29. Помітною є активність у вчиненні злочинів осіб у віковій групі 18–24 років. Незначна кількість злочинів вчиняється у похилому віці. На думку більшості вчених, з кримінологічних позицій до людей похилого віку мають бути віднесені особи у віці 50 і більше років.

Незважаючи на те що в Донецьку рівень злочинності 1998 р. в порівнянні з 1989 р. підвищився у 1,2 рази, кількість виявлених осіб, що вчинили злочин, збільшилася приблизно у 1,5 рази. Так, у 1989 р. виявлено 3279 осіб, що вчинили злочини; у 1990 р. — 3542; у 1991 р. — 3488; у 1992 р. — 3647; у 1993 р. — 4497; у 1994 р. — 4377; у 1995 р. — 5021, у 1996 р. — 5589; у 1997 р. — 5296; у 1998 р. — 5676. Відносні показники склали у 1989 р. — 290,5; у 1998 р. — 523,9 осіб на 100 тис. мешканців Донецька.

Злочинність неповнолітніх відрізняється від злочинності дорослих, що обумовлено особливостями психіки підлітків, їх недостатньою зрілістю. У структурі злочинності

неповнолітніх Донецька відзначається переважно груповий характер вчинення злочинів (у 1998 р. було зафіксовано 54,6 % групових діянь). Відсоток тяжких злочинів у підлітків значно вищий, ніж у дорослих. У Донецьку в 1998 р. він склав близько 51 %. У вчиненні злочинів брали участь 58 раніше судимих підлітків — це 11,9 % від усіх притягнутих до відповідальності осіб. Окремі насильницькі злочини характеризуються особливою жорстокістю. Серед засуджених, котрі відбувають покарання у виховно-трудових колоніях для неповнолітніх, непропорційно багато підлітків з патологією психіки, а також з іншими відхиленнями від норми.

Динаміка злочинності неповнолітніх в Донецьку за минуле десятиліття порівняно з попереднім роком виглядає так: у 1989 р. зафіксовано 518 злочинів; у 1990 р. — 615 (+19 %); у 1991 р. — 673 (+ 9 %); у 1992 р. — 646 (- 4 %); у 1993 р. — 675 (+ 4 %); у 1994 р. — 523 (- 23 %) ; у 1995 р. — 445 (- 15 %); у 1996 р. — 620 (+ 39 %); у 1997 р. — 576 (- 7 %); у 1998 році 596 (+ 3 %). Питома вага злочинів по лінії карного розшуку у 1989 р. складала 8,5 %, максимально зросла до 1991 р. — 14,1 %, потім поступово знижувалася і склала у 1998 р. 9,5 %, перевищивши тим самим показник 1989 р.

У структурі злочинності неповнолітніх достатньо високою є питома вага насильницьких злочинів: убивств — 1,5 %; тяжких тілесних ушкоджень — 1,3 %; хуліганств — 7,8 %; зґвалтувань — 1,3 %. Проте найбільш поширеними є корисливі злочини: крадіжки — 51,0 %; розбої — 4,3 %; грабежі — 9,7 %; крадіжки автотранспорту — 1,6 %. Серед інших виділяються злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, питома вага яких становить 6,2 %. Питома вага злочинів, вчинених злочинними групами за участю неповнолітніх, складає 4,3 %.

У 1998 р. до кримінальної відповідальності притягнуто 486 неповнолітніх: учнів шкіл — 105 (21,6 %); учнів ПТУ — 118 (24,2 %); студентів технікумів і вузів — 20 (4,1 %); працюючих — 27 (5,5 %); не працюючих — 183 (37,6 %); інших 33 (6,7 %).

Деструктивні процеси, що відбуваються в нашій країні, торкнулися багатьох груп населення. У місті збільшилася кількість алкоголіків, наркоманів, соціально деградованих особистостей. Зараз у Донецькій області налічується 70 тисяч хворих на алкоголізм, 7,5 тисяч — на наркоманію. Дорослі правопорушники об'єднуються частіше за все на ґрунті спільного вживання алкоголю. Такі відносини є досить стійкими і часто самі впливають на кримінальну ситуацію в Донецьку. Роль пияцтва у механізмі побутових конфліктів доведено кримінологами, соціологами, медиками. Статистика чітко показує пряму взаємозалежність пияцтва і злочинності. Так, за деяким дослідженнями, у стані сп'яніння вчиняється близько 60 % убивств, більше 70 % хуліганств.

За статистичними даними, у Донецьку вчинено у стані сп'яніння: у 1989 р. — 1168 злочинів; у 1990 р. — 1266; у 1991 р. — 1169; у 1992 р. — 1079; у 1993 р. — 1064; у 1994 р. — 1021; у 1995 році — 942; у 1996 році — 1137; у 1997 р. — 1155; у 1998 р. 1090 злочинів. Питома вага розкритих злочинів в 1998 р. склала 17,3 %. За статистичною звітністю про осіб, які вчинили злочини, встановлено, що в 1989 р. злочини у стані сп'яніння вчинили 1168 осіб; у 1990 р. — 1266, у 1991 р. — 1169, у 1992 р. — 1150, у 1993 р. — 1031, у 1994 р. — 939, у 1995 р. — 947, у 1996 р. — 1089, у 1997 р. — 1142, у 1998 р. — 1133 особи. Таким чином, показники про вчинення злочинів особами у стані сп'яніння є достатньо стабільними.

Проте наведені дані не відображують справжнього стану справ. У кількість зареєстрованих злочинів по всіх лініях входять триваючі злочини, наприклад, злісне ухилення від сплати аліментів, зберігання, носіння зброї та інші, що фактично не можуть вчинятися у стані сп'яніння. Крім того, злочини економічного характеру (розкрадання й ін.), у банківській сфері, як правило, не вчиняються у стані алкогольного сп'яніння. Тому такі злочини недоцільно включати у весь масив злочинів, більш правильно було б оперувати даними, виходячи із злочинів, учинених по лінії карного розшуку. Питома вага злочинів, учинених у стані сп'яніння, а також різних злочинів варіює і по окремих злочинах досягає 100 %.

Високий відсоток перебування у стані алкогольного сп'яніння обвинувачених за тяжкими статтями КК України підтверджується нашими дослідженнями. Так, були вивчені кримінальні справи за ст. ст. 94, 101 КК, по яких винесений обвинувальний вирок Будьоннівським районним судом Донецька. Досліджено кримінальні справи в період з 1996 по 1997 р. При цьому використовували метод суцільного дослідження з показаної групи справ за 1997 р. і метод вибіркового дослідження за 1996 р. щодо 100 осіб. Вироком суду встановлене перебування у стані сп'яніння 86 % осіб.

Тут варто звернути увагу на такі моменти. Перебування у стані сп'яніння, відповідно до ст. 41 КК належить до обставин, що обтяжують відповідальність. Відносно осіб, які вчинили злочини у стані сп'яніння, проводиться наркологічна експертиза. Найчастіше експертиза визнає таких осіб хворими на алкоголізмом, рекомендує примусове лікування, чого злочинці намагаються будь-яким шляхом уникнути. У ході розслідування кримінальної справи перебування у стані сп'яніння підтверджується лише

показаннями обвинуваченого, потерпілими, свідками. З досліджуваних кримінальних справ медичного обстеження на наявність алкоголю в крові не проводилося. З огляду на ці обставини особи, які вчинили злочини, приховують факт вживання ними алкоголю до вчинення злочину. Так, органами попереднього розслідування ставилося за вину перебування у стані сп'яніння співучасників злочину, кваліфікованого за ч. 3 ст. 101, ч. 2 ст. 206 КК., в судовому засіданні підсудні заперечували, що перебували у стані сп'яніння. Об'єктивних даних, що підтверджують ці обставини, не було. Тому суд був змушений визнати, що в момент вчинення злочину вказані особи були тверезі. Таким чином, фактичні обставини свідчать про те, що у стані алкогольного сп'яніння перебувала більша кількість осіб.

Б. Бейсенов відзначає, що, крім того, є чимало злочинів (найчастіше корисливих), що за статистичною звітністю взагалі не входять до кола діянь, пов'язаних з пияцтвом (посадові, господарські), проте вони вчиняються частіше за все на ґрунті пияцтва (з метою здобування засобів на пияцтво і гульбу).

На обліку в Донецькому МУ МВС перебувають 2009 осіб, які допускають немедичне вживання наркотиків. Тільки у 1997 р. поставлено на облік 696 споживачів наркотичних засобів, з них — 401 з діагнозом “наркоманія”. У 1998 р. поставлено на облік ще 783 особи. Проте фактичний стан справ ще гірший. Уживати наркотики в молодіжному середовищі стає модним. З іншого боку, це стимулює ділків наркобізнесу. В жовтні 1998 р. нами проведене соціологічне опитування шляхом анонімного анкетування студентів одного з донецьких вузів (юнаки і дівчата 20 років). Було встановлено, що серед 176 опитаних 68 осіб (38,6 %) уживають наркотичні засоби час від

часу, або спробували хоча б один раз. Серед осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних засобів, 4,4 % спеціально придбали їх в аптеках, 7,3 % виготовили самі, 5,9 % придбали в “збувальників”, інших почастиували знайомі, друзі.

Кримінологічні дослідження в містах Донбасу показали, що більше 60 % населення перебуває за межею бідності, а постійні підвищення цін на житло і побутові послуги ще більше посилює процес зубожіння мас. Тому значну частину крадіжок, грабежів і розбоїв вчиняють особи непрацюючі, рецидивісти, п'яниці та наркомани, що ведуть антигромадський спосіб життя.

До початку 1999 р. в Донецьку на обліку перебувало 9528 осіб, які потребують працевлаштування, з них 7380 (77,5 %) — жінок. Зростання безробіття призводить до загострення криміногенної ситуації. Світовий досвід свідчить, що зростання безробіття на 10 % підвищує злочинність на 3,4–6,5 %. Збільшення масштабу безробіття особливо впливає на зростання крадіжок, розбоїв, рекету.

Карна статистика Донецька показує тісний зв'язок між кількістю непрацюючих осіб і рівнем злочинності. Так, якщо у 1989 р. виявлено 993 непрацюючих громадяни, які вчинили різні злочини, то у 1990 р. — 1042 (у порівнянні з базовим 1989 р. — 104,9 %); у 1991 р. — 1234 (124,2 %); у 1992 р. — 1437 (144,7 %); у 1993 р. — 2151 (216,6 %); у 1994 р. — 2284 (230 %); у 1995 р. — 2898 (291,8 %); у 1996 р. — 3472 (349,6 %); у 1997 р. — 3620 (364,5 %); а у 1998 р. — 3963 осіб (399,0 %), тобто їх кількість збільшилася майже у чотири рази.

На 10 січня 1999 р. заборгованість по заробітній платі в Донецьку склала 109 468,8 тис. гривень. За 1998 р. така заборгованість склала 71 593,5 тис. гривень, що становить

24,2 % від нарахованої до виплати. Середньоспискова чисельність працівників підприємств, установ організацій, яким своєчасно не виплачується заробітна плата, склала 129,1 тис. осіб. Заборгованість по заробітній платі тісно корелює з кількістю зареєстрованих злочинів. За деякими дослідженнями коефіцієнт кореляції дорівнює + 0,67.

Для оцінки обстановки, що складається в місті, важливими є відомості про статевовікову структуру населення, щільність населення. Так, диспропорція співвідношення між частками чоловічого і жіночого населення може мати певне криміногенне значення. Частка злочинності чоловіків вища, ніж у жінок. Подібні диспропорції характерні для монофункціональних міст, де інтенсивно розвивається якась одна галузь народного господарства. Зокрема, для міст Донецької області з розвинутою важкою промисловістю характерною є перевага чоловічого населення. У місті в порівнянні з селом більше злочинів вчиняється жінками, особами, у минулому судимими, не зайнятими суспільно корисною працею.

Відомо, що в структурі населення України переважають жінки. Аналіз показав, що злочинність серед чоловіків у Донецьку в 12–16 разів перевищує злочинність серед жіночої частини населення. Встановлено, що чоловіча і жіноча злочинність значно розрізняються не тільки за кількісними ознаками, а й за характером. Жінки майже не вчиняють розбійних нападів, грабежів, хуліганств, кваліфікованих крадіжок і т. ін. Водночас виявлена низка злочинів, що переважно є характерними для жінок: корисливі злочини з використанням службового становища (незаконна торговельна діяльність, привласнення і розтрата майна, обман покупців, розкрадання, образа, обмова), придбання викраденого майна. Водночас останнім часом спостерігається зростання жіночої насильницької злочинності. Деякі злочини, вчинені жінками, характеризуються особливою жорстокістю.

В. Кудрявцев відзначає, що статеві розходження мають не тільки біологічну, а й соціальну природу, і тому пояснювати дані кримінальної статистики тільки біологічною відмінністю статей було б невірним. Біологічне розходження статей опосередковане соціальними чинниками і саме цим останнім і належить головна роль у різноманітному формуванні психології чоловіків і жінок. Кримінологічне дослідження переконує, що характер злочинів, що вчиняються жінками, певним чином залежить від взаємодії двох головних сфер діяльності, у яких вони зайняті, тобто найчастіше такі злочини пов'язані або з характером виробничої діяльності, або викликані сімейно-побутовими стосунками. Аналіз даних кримінальної статистики дозволяє стверджувати, що в структурі притягнення до кримінальної відповідальності чоловіків і жінок у Донецьку помітне явне зростання кількості притягнутих до кримінальної відповідальності і чоловіків, і жінок. Проте збільшується кількість притягнутих до відповідальності жінок відносно чоловіків. Так, якщо у 1989 р. відсоток притягнутих до кримінальної відповідальності жінок відносно чоловіків коливався від 16,5 до 83,5; у 1992 р. — від 18,5 до 81,5, у 1996 р. — від 21,5 до 78,5, у 1998 р. таке співвідношення становило від 22 до 78 %.

Розглядаючи особливості міської злочинності, не можна не зупинитися на особах, які вчинили злочини повторно. Вчинення злочинів цією групою осіб відносять до кримінологічного рецидиву, що охоплює всі реально повторні злочини незалежно від наявності судимості. Підвищена суспільна небезпека осіб, раніше судимих, і таких, що вчинили новий злочин, полягає в тому, що вона виражає таку якість злочинності, як її стійкість, свідчить про завзяте небажання деяких осіб поводитися відповідно до прийнятих у суспільстві норм, про перевагу кримінальних варіантів розв'язання своїх проблем, незважаючи на вжиті до них заходи. З іншого боку, вона також підтверджує недосконалість правоохоронної системи, не здатної ефективно впливати на осіб, які вчинили злочини, слабкий вплив покарання, що не досягає мети виправлення засуджених. Раніше судимі особи є найбільш запущеними в морально-правовому відношенні, вносять у суспільство свої антигромадські погляди.

У Донецьку питома вага злочинів, вчинених особами, які вчинили злочини повторно і були раніше судимими, з року в рік має тенденцію до зростання: від 23,1 % у 1989 р., до 26,8 % у 1998 р. Збільшилася в 1,7 разів кількість осіб, раніше судимих: у

1989 р. їх було 882. Далі, до 1995 р. цей показник був достатньо стабільним, після чого почалося його помітне зростання. Так, кількість осіб, які раніше вчинили злочини, склала: у 1996 р. — 1045; у 1997 р. — 1304; у 1998 р. — 1548 осіб. Значним залишається і кількарізний рецидив, що закінчується двома, трьома, а іноді й чотирма судимостями. За деякими дослідженнями, серед осіб, які вчинили хуліганство, він складає 1,5 %; тяжкі тілесні ушкодження — 4,8 %, навмисні убивства — 5,0 %; зґвалтування — 2,7%.

Статистичний облік злочинців за їх матеріальною приналежністю до багатих, середніх прошарків, бідних і злиденних у МВС відсутній. Видається, що такий аналіз є вельми актуальним.

Злочини в містах виявляються набагато інтенсивніше, ніж у селі. Варто брати до уваги те, що виробництво обумовлює винятково швидкий процес містобудування, характерною рисою якого є неухильне зростання і збільшення міст. Тому чисельність і частка міського населення, особливо надвеликих міст, у загальній структурі населення країни значно збільшуються. Отже, особа злочинця у великих і надвеликих містах вимагає найретельнішого вивчення.

Надійшла до редколегії 26.06.99

О. Гуцало

Протиправність злочину та аналогія кримінального закону

Протиправність є однією з найважливіших ознак злочину, його сутнісною характеристикою, що входить до змісту цього поняття. Ця думка у науці кримінального права вже досить давно вважається загальноприйнятною. Але, незважаючи на це, протиправність злочину продовжує залишатися проблемою, яка не дістала ще повного розв'язання. Традиційно чільне місце у кримінально-правових розробках фундаментального характеру посідала суспільна небезпечність, злочини, протиправність же з причин “нормативності” своєї природи перебувала на периферії уваги нашої науки. Тому вчення про протиправність на відміну від вчення про суспільну небезпечність ще не склалося, і за станом науки на даний момент більшість питань з цієї проблеми